

МАТЫЎНАЕ ПОЛЕ ЗВАРОТУ ЗАМАЎЛЯЛЬНІКА Ў БЕЛАРУСКІХ І ВЕДЫЙСКІХ ЗАМОВАХ

Беларускія і ведыйскія замовы ўключана ў вельмі складаную сістэму сувязей з нацыянальнай міфалогіяй і нацыянальным фальклорам. Напачатку ствараецца ўражанне, быццам паміж імі няма кропак судакранання, аднак нават павярхоўны аналіз выяўляе, што яны паддаюцца структурнаму і матыўнаму параўнанню.

Тэарэтычнае асэнсаванне паняцця «матыўнае поле» немагчыма без разумення катэгорыі «матыў». Так, на думку навукоўца Б. М. Пуцілава, матыў мае два значэнні: «па-першае, схемы, формулы, адзінкі сюжэта ў выглядзе нейкага элементарнага абагульнення і, па-другое, сама гэта адзінка ў выглядзе нейкага элементарнага абагульнення» [8]. На жаль, да разгляду класіфікацыі і характарыстыкі асобных замоўных матываў звярталася даволі мала даследчыкаў. У прыватнасці, даследчыца Т. Агапкіна вылучае спецыяльныя (характэрныя для канкрэтнай функцыянальнай групы замоў) і міжфункцыянальныя (якія сустракаюцца ў некалькіх функцыянальных групам) матывы [1, 68], М. Трыфаненкава – яшчэ і ўніверсальныя (якія сустракаюцца ў розных тэматычных групам) [10].

Калі структурная паэтыка арыентуецца на вызначэнне іерархічных узроўняў тэксту, то матыўны аналіз (тэрмін прапанаваны Б. М. Гаспаравым) прадугледжвае наступную якасць матываў: «яны, будучы кросузроўневымі адзінкамі, паўтараюцца, вар’іруючыся з іншымі матывамі ў тэксце, ствараючы яго непаўторную паэтыку» [12, 256]. Пад матыўным полем мы разумеем унутраную сэнсавую сувязь адных матываў (субматываў, мікраматываў) і адсутнасць такой сувязі паміж іншымі, разам гэта дае пэўны малюнак. Аб’яднанне такім чынам розных матываў (субматываў, мікраматываў) у адну групу – матыўнае поле – можна таксама патлумачыць «высокім узроўнем іх звязанасці адзін з адным» [1, 96]. Акрамя таго, матыўны аналіз можа прымяняцца для рэканструкцыі першапачатковай формы і сюжэта і прасочвання яго трансфармацыі ў беларускіх і ведыйскіх замовах [2, 153 – 154].

«Матыў звароту» замаўляльніка да міфалагічнай асобы, хваробы і г. д. з’яўляецца кросэтнічным і шырока прадстаўленым. А выяўленне яго матыўнага поля дазваляе зразумець структураўтваральныя, сюжэтаўтваральныя і тэкстапараджальныя функцыі.

У межах «матыву звароту» ў беларускіх замовах вылучаюцца асноўныя групы персанажаў, што канкрэтызуе аналізуемы матыў на сэнсавым узроўні субматываў і мікраматываў. Названыя паняцці дапамагаюць больш глыбока, як паказала даследчыца беларускіх замоў С. А. Вяргеенка, спасцігнуць характар рэалізацыі матыву ў тэксце [5]. Так, пад субматывам (падматывам) разумеецца канкрэтная рэалізацыя матыву на адным з сэнсавых узроўняў

(суб'ектным, прэдыкатным, аб'ектным, акалічнасным). Пры гэтым субматыў мае здольнасць да далейшай канкрэтызацыі на тым або іншым сэнсавых узроўнях, вынікам якой з'яўляецца мікраматыў як вышэйшая ступень канкрэтызацыі матыву [10, 256].

У якасці субматываў беларускіх замоў вышэйназванага матыву С. А. Вяргеенка адзначае наступныя: «Зварот замаўляльніка да звышнатуральных сіл», «Зварот замаўляльніка да язычніцкіх персанажаў», «Зварот замаўляльніка да прыродных і касмічных аб'ектаў» [5].

Мы спынімся на субматыве «Звароту замаўляльніка да звышнатуральных сіл» і параўнаем яго функцыю, тэматыку, вобразнасць у беларускіх і ведыйскіх замовах.

У беларускіх замовах ён прадстаўлены зваротам да хрысціянскіх персанажаў. Выявілася, што ён выконвае як структураўтваральную (наяўнасць яго ў малітоўных уступах або зачынах), так і сюжэтаўтваральную функцыі (з'яўляецца пачаткам развіцця сюжэта): *«Госпаду Богу памалюся і матары Божай прыкланюся, – прыступіця і намажыця рабе божай. Сыботачка-мамачка, як ты свет аснавала, жаркае сонейка і яснае месячка, і зоры-зараніцы і божыя памашніцы, прыступіця і намажыця рабе божай»* [7, 238, №806]. Аналізуемы матывы часцей за ўсё сустракаецца ў лекавых і гаспадарчых замовах.

На ўзроўні макраматываў з'яўляюцца канкрэтныя персанажы:

- зварот замаўляльніка да Госпада Бога: *«Госпадзі Божя, блаславі і, царыца, пасабі»* [7, 34, №3];

- зварот замаўляльніка да святых (Міколы Чудатворца, Міхаіла, Пятра, Паўла, Юр'я, Ягорыя) і анёлаў: *«Мікулай-чудатворац і святы божя! І памілуй нас ад худога, ад ліхога, ад злога»* [7, 37, №16]; *«Святы Ягорай-пабеданосец, у цябе мячы, бяры ў Бога ключы, замыкай тры пуці ад звера бягучага, ад гада паўзучага, ад злога паганага чалавека, ад буйнога ветру»* [7, 46, №54]. Кожнаму святому прыпісваліся пэўныя функцыі. Так, напрыклад, да Юр'я часцей за ўсё замаўляльнік звяртаецца ў замовах, звязаных з гаспадарчай дзейнасцю, у прыватнасці ў функцыянальнай групе «Ад хвароб жывёлы».

- зварот замаўляльніка да Прачыстай Маці: *«Прачыстая мая маці, хадзі хомаўку даглядаці»* [7, 81, №181]; *«Матар Божая, царыца нябесная, прыступіся раба божлага зьвіху гаварыці, прыдуманая, прыгаворная, уцешная, пасмешная»* [7, 169, №548]. Замаўляльнік звяртаецца да Прачыстай Маці з просьбай пазбавіць чалавека ад ведзьмы, чараў, ад хваробы вачэй, «уроку», зубнога болю, скулы і інш.

Субматывы ведыйскіх замоў утрымліваюць наступныя мікраматывы: «Зварот замаўляльніка да багоў» або «Зварот замаўляльніка да сіл зла».

Звароту замаўляльніка да багоў сустракаецца ва ўсіх тэматычных групах ведыйскіх замоў. Ведыйская рэлігія наскрозь пранікнута магіяй. Адны і тыя ж рытуалы маглі выкарыстоўвацца як ў рэлігійных, так і ў магічных мэтах. Агульным элементам для магіі і рэлігіі было прызнанне абумоўленасці чалавечага існавання звышнатуральнымі сіламі [6, 25 – 26]. У ведыйскіх

замовах так звані релігійні ўзровень прадстаўляюць два класы: багі і сілы зла (асуры і іншыя дэмані). Багі звязаны са светам, касмічным законам *рыта*, парадкам і ісцінай, асуры – з цемрай, парушэннем касмічнага парадку, хаосам, зманам. У ведыйскіх лекавых замовах сустракаецца імя Індры – бога навальніцы і вайны: «*Няхай вярнуць цябе зноў апсарас! // Зноў – Індра! Зноў – Бхага!*» (VI, 111, 4) [3, 72. – Тут і далей пераклад аўтара. – В. Д.]. Бог Агні (agni) – адзін з асноўных багоў Атхарваведы, ён бог агню ва ўсіх яго праявах: на зямлі, на небе і ў вадзе. Ён з’яўляецца богам сямейнага ачага і ахвярнага вогнішча, які забівае і праганяе дэманаў. Агні надзяляе даўгалеццем, вылечвае ад укусаў дзікіх звяроў і змяінага яду: «*Няхай прагоніць Агні адсюль ліхаманку!*» (V, 22, 1) [3, 63]. Сома (soma) – уладар раслін: «*Ён (вядзьмак) прыйшоў, аб’яўляючы сябе, – // Прыміце ж яго! // О Брыхаспаці, падпарадкаваўшы (яго) свайго волі, // О Агні-Сома, праніжце (яго) наскрозь!*» (I, 8, 2) [4]. Варуна (varuna) – асноўны захавальнік касмічнага закону *рыта*. Ён карае грэшнікаў, зацягваючы на іх свае петлі ці насылаючы вадзянку; звязаны з вадой і клятвай пры вадзе. Гэта змрочны бог магічных замоў Атхарваведы: «*Няхай прагоніць Агні адсюль ліхаманку! // (Няхай прагоняць яе) Сома, давільны камень, Варуна, чысты помысламі, // Алтар, ахвярная салом, ярка пылаючыя дровы! // Няхай знікне проч нянавісьць!*» (V, 22, 1) [3, 63].

«Зварот замаўляльніка да сіл зла» таксама прысутнічае ва ўсіх тэматычных групах ведыйскіх замоў, хоць сілы зла прадстаўлены ў Атхарваведзе не вельмі шырока. У замовах сустракаюцца іх назвы, хоць за імі часта нельга ўгледзець ні знешняй, ні функцыянальнай характарыстыкі. Пры ўсім гэтая частка міфалагічнай прасторы Атхарваведы разнастайная. У яе ўваходзяць персанажы рознага паходжання, пачынаючы з тых, хто ў найбольш старажытны перыяд развіцця індыйскай міфалогіі меў непасрэдную сувязь з небам і багамі, як асуры, гандхарвы, апсарас, і заканчваючы дробнай і заземленай нячыстай сілай, як ракшасы, пішачы, кімідзіны і інш.

Гандхарвы – клас дэманаў, якія, з аднаго боку, захавалі некаторыя нябесныя рысы, з другога – паказваюцца як агідныя, юрлівыя пярэваратні-напаўжывёлы, асабліва небяспечныя для жанчын [6, 48]: «*Нябесны Гандхарва, (той), хто адзіны ўладар сусвету, // Годны глыбокай пашаны, годны заклікаў сярод плямён – // Цебя такога я ўтрымліваю замай, о нябесны бог. // Няхай будзе табе глыбокая пашана! На небе твое месца*» (II, 10, 1) [4]; «*Адзін – як сабака, другі – як малпа. // Стаўшы як бы прыемным на выгляд // Юнаком з пышнымі кучарамі, // Гандхарва прыстае да жанчын. // Мы прымушам знікнуць яго адсюль // З дапамогай магутнага замаўлення*» (IV, 37, 11) [4].

Апсарас – клас вадзяных німфаў, жонак гандхарваў. Яны звязаны ў Атхарваведзе не толькі з вадой, але і з зямлёй (жывуць на вялікіх дрэвах), а таксама заступаюцца пры гульні ў косці [6, 48]: «*(Тыя), якія шумныя, якія акручваюць, // Якія любяць гуляльныя косці, якія засмучаюць розум – // Гэтым апсарас – жонкам гандхарвов // Я здзейсніў пакланенне*» (II, 2, 5) [4];

«Няхай сыйдуць апсарас да рекі, // Да шумнага зрыньвання вод: Гульгулу, Піла, Наладзі, // Аукшагандхі, Прымандані! // Ну, апсарас, сыходзьце прэч – Вы апазнаныя!» (IV, 37, 3) [4].

Ракшасы – клас дэманаў-пярэваратняў, якія могуць прымаць розныя формы: людзей, жывёл, птушак. Яны квапяцца на жанчын, шкодзяць дзецям, якія яшчэ не нарадзіліся, п’юць чалавечую кроў, пранікаючы ўнутр чалавека, выклікаюць у яго хваробу [6, 48]: *«Хто выклікае благія сны, хто выклікае дрэннае жыццё, // Ракшаса, пачвара, упырых, // Усех з благім імем, з благім маўленнем – // Мы прымушаем іх згінуць прэч ад нас!»* (IV, 17,5) [4].

Сустракаюцца ў Атхарваведзе і так званыя абстрактныя сілы зла. Гэта перш за ўсё *Пагібель*, якая зацягвае свае завесы на выбраных ёю ахвярах і паражэе сям’ю чалавека [6, 48 – 49]: *«Няхай заклэзае яго Пагібель, // Як каня – аброццю! // Дурань, які злуецца з мяне, – // Яму не пазбавіцца ад завесы!»* (IV, 36, 10) [4]. Згадваецца ў замовах таксама *Смерць* і *Сквапнасць*: *«Адштурхоўваючы Сквапнасць – звера, які сядзіць у засадзе, // Няхай будзе ён, уладар, які дае мне багацце!»* (III, 15, 1) [4]; *«Смерць – вярхоўны ўладар істот. Няхай дапаможа яна мне ў гэтай малітве, у гэтым абрыдзе, у гэтых абавязках, у гэтай устойлівасці, у гэтым намеры, у гэтай задуме, у гэтым жаданні, у гэтым закліку багоў – Свага!»* (V, 24, 13) [4].

Такім чынам, аналіз твораў паказаў, што матыў звароту замаўляльніка ў беларускіх і ведыйскіх замовах выконвае як структураўтваральную (утварае кампазіцыйныя часткі твора), так і сюжэтаўтваральную (утварае комплекс узаемазвязаных і ўзаемаабумоўленых матываў) функцыі.

ЛІТАРАТУРА

1. Агапкина, Т. А. К реконструкции праславянских заговоров / Т. А. Агапкина, А. Л. Топорков // Фольклор и этнография: проблемы реконструкции фактов традиционной культуры. – Л., 1990. С. 67 – 75.
2. Арлова, В. С. Матыўнае поле беларускіх і ведыйскіх замоў ад крывацёку / В. С. Арлова // Фалькларыстычныя даследаванні. Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі: зб. арт. Вып. 5 / пад нав. рэд. Р. М. Кавалёвай, В. В. Прыемка. – Мінск, 2008. С. 150 – 154.
3. Атхарваведа. Избранное / перевод с ведийского языка, вступительная статья, комментарии Т. Я. Елизаренковой. – М., 1977.
4. Атхарваведа (Шаунака). Первая книга / перевод с ведийского языка Т. Я. Елизаренковой [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://scriptures.ru/vedas/atharvaveda.htm>. – Дата доступу: 13. 01. 2010.
5. Вяргеенка, С. А. Матывы беларускіх лекавых замоў: структурна-функцыянальны аспект (на матэрыялах фальклору Гомельшчыны): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10. 01. 09 / С. А. Вяргеенка; НАН Беларусі, Ін-т маст-ва, этнагр. і фальк. імя К. Крапівы. – Мінск, 2010.
6. Елизаренкова, Т. Я. Об Атхарваведе / Т. Я. Елизаренкова // Атхарваведа. Избранное. Перевод с ведийского языка, вступительная статья, комментарии Т. Я. Елизаренковой. – Москва, 1977. С. 3 – 56.

7. *Замовы* / уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г. А. Барташэвіч; рэдкал.: А. С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. – 2-е выд. – Мінск, 2000.

8. *Путилов, Б. Н.* Методология сравнительно-исторического изучения фольклора / Б. Н. Путилов. – Л., 1976.

9. *Руднев, В. П.* Энциклопедический словарь культуры XX века. Ключевые понятия и тексты / В. П. Руднев. – М., 1997.

10. *Трыфаненкава, М. А.* Матыў змеяборства ва ўсходнеславянскай фальклорнай традыцыі: генезіс, семантыка / М. А. Трыфаненкава. – Мінск, 2003.